

ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΦΑΝΤΑΣΙΩΣΗ

Μια ψυχαναλυτική προσέγγιση της ιστορίας από τον
καθηγητή του Παντείου, Στέλιο Στυλιανίδη

Αντικα σε μια γενιά που διδάχτηκε στο σχολείο την ιστορία της ελληνικής Επανάστασης ως μια ιστορία απαραιτήτου ηρωισμού, με στόχο την τόνωση του εθνικού ιδεώδους. Ωστόσο, η ιστορία αλλά και ο τρόπος που διδάσκεται υποκρύπτουν συχνά πολιτικές και ιδεολογικές απορρίψεις στη διαμόρφωση μιας «εθνικής ταυτότητας». Η συζήτηση με τον ψυχίατρο, ψυχολόγο και καθηγητή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, Στέλιο Στυλιανίδη είναι μια προσπάθεια (στηλότητας των λέξεων που δίνονται) του κοινωνικού φαντασιακού στην κατασκευή της εθνικής ταυτότητας.

Τι καθιστά κάποιο «ήρωα» στις μέρες μας;

Ηρώας είναι αυτός που υπερβαίνει τα όρια του ατομικού για ένα συλλογικό ιδεώδες. Κάποιες φορές αυτό συμβαίνει λόγω συγκυρίας, χωρίς να έχει ο ίδιος επίγνωση ή κίνητρο να παίξει αυτό το ρόλο. Έχει σχέση, βέβαια, με την ωριμότητα, την παιδεία και την αυτογνωσία μιας κοινωνίας ως προς το ποιους επιλέγει να θαυμάσει και πως αντιμετωπίζει τους ήρωες. Στην παιδεία, χειροκροτά θηρών ως ήρωες, οι οποίοι και ανιστορητικές της δημόσιες σχέσεις χωρίς να πάρουν καμία οικονομική ενίσχυση. Αυτά να ανταμειφθούν, συμβολικά και πραγματικά προαβλήθηκαν, οδηγούνται και οδηγούνται στην απόλυτη εξουθένωση. Αυτό αόρατο δεν αποτελεί τιμή. Αντίστοιχα παραδείγματα πρωτόγονης εξιδανίκευσης ηρώων που δεν ήταν ήρωες, όπως και αυτοκτονίες ανθρώπων που έκαναν την υπερβίωση, έχουμε πολλά στην ιστορία της Επανάστασης του 1821.

Θεωρείτε πως οι ιδέες της Επανάστασης του 1821 βρίσκουν αναλογίες στην ελληνική κοινωνία σήμερα;
Δεν υπάρχουν, κατά τη γνώμη μου, αναλογίες. Είναι μια εύκολη απόλαυση να προσπαθούμε να προβλέψουμε το μέλλον με βάση σχήματα του παρελθόντος και είναι και εθνικός εγκληματισμός η υποστήριξη της γραμμικής συνέχειας ανάμεσα στο αρχαίο κλέος και τη σύγχρονη πραγματικότητα. Η αναζήτηση αναλογιών ανάμεσα στο 1821 και το 2021 υποτιμάται, νομίζω, μια φανταστική οδισσολογία της ανεξαρτησίας της ελληνικότητας ως πυρήνικης εθνικής ιδιότητας.

Ο φρόνιμος περιγράφει τον πολιτισμό ως ομοιογενές σώμα και τις αυταπάτες που έχουμε και ως άτομα και ως κοινωνία ως ενιαία μορφοίματα. Ωστόσο, παραβλέπει ότι παρουσιάζουν μια εμφανή πολυμορφία και σπαράσσονται από αντιθέσεις και συγκρούσεις ενώ η ομοιομορφία τους διαρκώς διαταράσσεται. Οι επισημοποιημένοι φρόνιμοι για τους κινδύνους μαζικοποίησης και επανάλη-

ψης, επιβολής της ομοιογένειας της αφήγησης και καταστροφής της ετερότητας και των πολλαπλών φωνών και απόψεων, οι οποίες караδοκούν πίσω από την απόλυτη επιβολή συγκεκριμένων ιδεολογικών συντεταγμένων, παραμένουν καλές. Σχικά παρατηρούμε την ανάδυση μιας εξιδανικευμένης αυταπάτης ενός παντοδύναμου και ενοποιημένου έθνους, δίχως συγκρούσεις, που αναγεννιέται από τις στάχτες του και κατατρονώνει τους εχθρούς του, εσωτερικούς και εξωτερικούς, με την ισχύ της στρατιωτικής βίας και τον απαράμιλλο ηρωισμό. Ετσι καλλιεργείται μια απολαυστική αφήγηση με το αριστοποιημένο ιστορικό παρελθόν.

Είναι αδύνατο να προσεγγίσουμε ψυχαναλυτικά την ιδεολογία αν δεν τη συνδέσουμε με τη φαντασιακή πρακτική. Η φαντασία είναι η θετική δύναμη της ύπαρξης, η οποία παράγει ανεπαρκείς ιδέες. Με άλλα λόγια, έστω κι αν το συλλογικό φαντασιακό σμιλεύεται από την πλαστή συνείδηση, την αυταπάτη, τη φρενίλα, παραμένει ικανό στο γεγονός ότι η λειτουργία της φαντασίας – η μυθοπλαστική λειτουργία – έχει σκοπό την κατασκευή ενός κόσμου που καθορίζει την μέχρι τώρα κυρίαρχη αφήγηση για το 1821. Η κοινωνία παράγει το φαντασιακό γιατί το χρειάζεται για να λειτουργήσει, αλλά και γιατί η ίδια με τη σειρά της αναζητά το συμπληρωμά της μέσα στο φαντασιακό.

Από τη γέννηση και συγκρότηση του ελληνικού κράτους, η εθνική ταυτότητα ταλανίζεται ανάμεσα σε δύο κυρίαρχες πολιτισμικές και κοινωνικές αναφορές: από τη μία πλευρά, το αρχαιοελληνικό ιδεώδες και η ακραία εξιδανίκευση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού ως λίκνο της παγκόσμιας κληρονομιάς και από την άλλη, η πελατειακή, λαϊστική κληρονομιά της μετα-Οθωμανικής δημοκρατίας. Η κυρίαρχη αντίθεση μεταξύ παραδοσιακότητας και νεωτερικότητας προς όφελος του ελληνοκεντρισμού, της εθνικιστικής ιδεολογίας και της αυταπάτης της συνέχειας της αρχαίας Ελλάδας μέσα από το Βυζάντιο μέχρι σήμερα ενέχει μια σειρά από αντιφάσεις.

Θα έλεγα ότι υπάρχουν τέσσερις συνειδητές μηχανισμοί που σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο συγκροτούν αυτό τον ευρύτατο και αυταρκτικό ελληνοκεντρισμό. Πρωτον, η λειτουργία της δόξης προσωνυμίας, ένα συλλογικό δόξιν. Παριστούνται ότι είμαστε συνεχώς στην αρχαίων προτόν, ενώ ως σύγχρονο κράτος αδυνατούμε να παράγουμε κανονικό οξύ, τεχνολογία, επιστημονική πρόοδο. Ελληνική, αυταρκτική με τα προηγμένα κράτη. Αυτό το κλέος (ας ή) ιστορικά, σε συνδυασμό με την ασκείση ήμνα που παράγει ο καθένας ως διάφηση του ελλείματός του, μειώνει το άγχος, διατη-

ρεί μια κάποια αυτοεκτίμηση αλλά δεν μας επιτρέπει να προχωρήσουμε στην αυτογνωσία και τον αναστοχασμό. Δεύτερος μηχανισμός είναι η αντιφατικότητα υπέναντι στις ταυτόσεις. Μπορούμε να ταυτιστούμε ταυτόχρονα με τον Περικλή και τους αρχαίους τραγωδιστές μέχρι τους ήρωες της ελληνικής Επανάστασης γραμμικά και αβατάναστα. Η ομοειδή συνειδητή αυταπάτη λειτουργεί με συνεκτικά για την ενίσχυση της ομοιογένειας της ομάδας, εξασθενεί δε δραματικά ως απόπειρα εθνικής αυτογνωσίας. Σε τελευταία ανάλυση, λειτουργεί συνήχη της σκέψης μέσα από αυτή την καταναγκαστική επανάληψη των εθνικών στερεοτύπων και τελετουργιών, που οδηγεί πολλές φορές σε μια πρωτόγονη υποτίμηση των εχθρών μας, για παράδειγμα τη σχέση μας με την Τουρκία. Τρίτος μηχανισμός είναι η άρνηση της πολυπολιτισμότητας του σύγχρονου κόσμου. Υποθετούμε συλλογικά μια υπεραπολυτεμένη γραμμική σκέψη ανάπναισι στη βασανιστική, εσωτερική και εξωτερική, ανάλυση της πολυπολιτισμότητας. Με αυτό τον τρόπο, η ακύρωση του μεγάλου «Άλλου» προσφέρει ένα υποτιθέμενο έλεγχο της πραγματικότητας, αλλά δεν αναδύει τα πραγματικά ελλείματα και τις αντιφάσεις. Ένας

τέταρτος μηχανισμός ήμνας είναι η άρνηση, στα όρια της διάφησης και η αυτοκόπη της εδάρτησής μας από τις εκάστοτε προστάτιδες δυνάμεις, δηλαδή τον ξένο παράγοντα. Είναι κρίσιμα συμβιβασμοί στην εξωτερική πολιτική προσκορύνουν συχνά (βλ. Μακεδονικά, Τουρκικά) στην εξοικειωμένη θυμική προκάλυψη μιας ιστορικής υποχρέωσης λόγω της παθολογικής εξιδανίκευσης του ενδόμου παρελθόντος.

Είναι πολύ σημαντικό να κατανοήσουμε από την ελληνική Επανάσταση ένα πνεύμα ανεκράτησης που τροφοδοτεί έναν ανίστατο ριζοκίνδυνο, αιματηρό, δασυνόρο ένοστατικό αγώνα, ο οποίος όμως δεν ήταν σε καμία περίπτωση ενιαίος και δεν συγκροτούσε ένα ενιαίο αφήγημα. Είναι διαφορετική η αφήγηση του Πατριρχείου, διαφορετική των ιερών, των οπλαρχηγών, των καρποκυριών, των προχόντων και των κοτζαμπόσδων. Όλα αυτά βρήκαν ως ενοποιητικό στοιχείο την γλώσσα και τη θρησκεία, τα οποία εξιδανικεύτηκαν ως συγκροτημένη εθνική ταυτότητα. Ο εναποστατικός αγώνας θα πρέπει να μας τροφοδοτήσει με εργαλεία σκέψης υπέναντι στην πολυπολιτισμότητα του παρόντος και το σχεδιασμό του μέλλοντος.

Στη μετακαπιταλιστική εποχή της παγκοσμιοποίησης, έχουμε ανάγκη από ένα νέο εθνικό αφήγημα;
Οι άνθρωποι υφίστανται την καταστροφή χωρίς να περιμένουν την επόμενη. Σουν την ενόχωση περίοδο, πιστεύοντας ότι ελέγχουν τη μοίρα τους έως ότου διαφυστούν και πάλι. Σε ατομικό επίπεδο, η άρνηση της επομένης καταστροφής και η πραγματικότητα βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση με την εσωτερική μας πραγματικότητα. Την ψυχική μας πραγματικότητα και τον εννομητικό κόσμο μας (μυλά για ενσχυρίσεις ζωής, θανάτου, έρωτα και αυτοκαταστροφικότητας). Εν μέσω μετανεωτερικότητας και μετακαπιταλιστικής εποχής, δεν είναι εύκολο τα ελληνικά προβλήματα που υπαγορεύουν τη διαμόρφωση ενός νέου εθνικού αφηγήματος. Υπάρχει αβήρητη ανάγκη να συγκροτούμε ένα νέο τύπο αφηγημάτων, τα οποία θα συμβαλλουν στην δμβλωση των καταστροφικών επιπτώσεων των ανισοτήτων, της κλιματικής αλλαγής, της κυριαρχίας των κολοσσών των νέων τεχνολογιών. Από έξω προς τα μέσα θα έρθει, αν νέο είναι αυτό το αφήγημα. Κι εδώ υπάρχει μια αναλογία με το 1821: οι ξένοι θεώ-

ρσαν την ελληνική Επανάσταση ως παγκόσμιο πολιτισμικό γεγονός και αυτό της έδωσε την ιστορική της ταυτότητα και το ιδεολογικό υποβαθρό βοηθώντας των προστάτιδων δυνάμεων τότε.

Θεωρώνας ότι η 200^η επέτειος πρέπει να εκληφθεί ως «ευκαιρία για αυτογνωσία και αναστοχασμό», ο Στέλιος Στυλιανίδης προτείνει ότι ήμσα από αυτή την οπτική να ξαναδοούμε την ιστορία μας». Στην απορία μου αν αυτό σημαίνει το κυρίαρχο αφήγημα που διδασκόμαστε και προσπαθούμε να κάνουμε μεγάλες ομάδες πληθυσμού να ασπαστούν, μου απαντά με τα λόγια του ψυχολογικού André Green: «Οι βεσές της επιστήμης είναι κι αυτές υποταγμένες στην αλήθεια. Η αλήθεια, να το αληθινό, καταγγέλλοντας το ψεύτικο, αλλά και τη σχέση με την αλήθεια της επιθυμίας, της μεταμφέσεως της και τα παράγωγά της. Δεν πρόκειται άρα για απόρριψη της ιδεολογίας, αλλά για συμπερίληψη της ως μορφής της αλήθειας της επιθυμίας».

